

Oponentský posudok

(Mgr. Markéta Andričíková, PhD.: Semiotické aspekty umeleckých naratívov pre deti a mládež. Habilitačná práca. Košice, KSSFaK FF UPJŠ v Košiciach, 2020. 106 s.)

Kľúčom k poznaniu genézy habilitačnej práce Mgr. Markéty Andričíkovej, PhD., by mohla byť Bibliografická poznámka zo záveru (s. 97). V nej autorka uvádza niekoľko bibliografických údajov vzťahujúcich sa k ústrednej téme predkladanej práce. Tvoria ju odkazy na odborné štúdie z oblasti literatúry pre deti a mládež vytvorené za ostatné decénium – súvisia s vedeckými seminármi, konferenciami, výstupmi z grantových projektov atď. Informácie z príloh (Plnenie kritérií na habilitáciu, Profesionálny životopis) utvárajú ďalšiu vrstvu informácií pri tvorbe plastického obrazu literárnej vedkyne i vysokoškolskej pedagogičky.

Pre Andričíkovej odborný profil sú charakteristické vedecké a pedagogické aktivity spojené s pôsobiskami na PU Prešov a neskôr – až dodnes – na Katedre SSFaK FF UPJŠ v Košiciach. Na spomínaných pracoviskách sa vyhranili jej odborné záujmy – preferencia teórie a dejín slovenskej literatúry a v jej rámci predovšetkým literárneho podsystemu, teda oblasti literatúry pre deti a mládež. Zaevidovať treba jej pedagogické odborné zameranie – zabezpečuje aj výučbu dejín svetovej literatúry i dejín svetového filmu. Ako vysokoškolská absolventka predmetov slovenský jazyk a literatúra – anglický jazyk a literatúra opiera sa aj o inonárodné informačné zdroje, čím naplňa svoju autorskú ambíciu interpretovať národné, regionálne, v prepojení na kontext inonárodného, univerzálneho.

Ak sme uvádzali dosť podrobne biografémy z Andričíkovej profilu i jej odbornú orientáciu, bolo to spôsobené naším úsilím reagovať na súčasný nelichotivý stav výchovy umením, konkrétnej krízy čitateľstva súčasnej generácie detí a mládeže, ale predovšetkým usilovať sa revitalizovať aktivitu pedagógov, literárnych vedcov, a ovplyvniť tak proces výchovy umením. Práve Andričíkovej aktivity ako pedagóga (znalosť spomínaného stavu od základných škôl, na ktorých pôsobila až po kontext didaktiky literatúry, ktorú vyučuje na vysokej škole a samozrejme jej odborná literárnovedná príprava v priebehu uplynulého dvadsaťročia) podmienili zrejme aj genézu habilitačnej práce (tá je samozrejme iba „pars pro toto“ z komplexu vedecko-výskumnej práce habilitantky). Konkrétny prínos Andričíkovej habilitačnej práce vidíme v úspešnom zvládnutí semiotickej analýzy aspektov viacerých umeleckých naratívov pre deti a mládež, ktoré sa môžu stať súčasťou didaktiky literatúry. Bazálne fakty, ktoré sú podstatné pre jej vlastnú vedeckovýskumnú prácu, pre jej metodológiu, by sme mohli prezentovať v kondenzovanej podobe týmto distributívnym spôsobom –

semiotiku chápe ako vedu, ktorá sa zaoberá štúdiom produkcie, interpretácie znakov i procesov; ako odbor interdisciplinárny, využíva podnety radu ďalších vedeckých disciplín – lingvistiky, literárnej vedy, estetiky, psychológie, axiológie atď.; zaoberá sa znakmi i aspektmi výstavby umeleckého textu, jeho tvorby i recepcie; nadväzujúc na zahraničných autorov chápe naratív ako os kauzality, organizácie dynamických i statických udalostí, ktoré sa rekonštruujú naratívneho textu prvej kapitoly práce Umelecká literatúra na ceste za poznaním – tá plní funkciu prolegomeny habilitácie, čo je zrejme z názvu ďalších minikapitol (Dieťa v súčasnom spoločensko-kultúrnom priestore, Detský čitateľ a rozvoj empatie, Metodologické východiská, s. 7 – 11).

Andričíkovej práca smeruje k presadzovaniu takých hodnôt z hľadiska literárnej recepcie detí a mládeže, ktoré tvoria subjektívne alebo objektívne aktuálny kultúrno-civilizačný rámec určitých pojmov alebo predstáv, pričom sa určuje miera ich pôsobenia či platnosti v rámci aktuálnej normy (dobro – zlo, krásne a tragické). Estetické hodnoty účinkujú aj v prepojení na zmyslovo-intelektuálny účinok estetických kategórií (krásne, vznešené, tragické, komické) a na ich rozlične štruktúrované kontrapunkty.

Expozičnú funkciu plní aj druhá kapitola (s. 13 – 24), zrejme je transfokácia interpretácie na humor a komiku v literatúre pre deti a mládež. Autorka tvrdí, že v ontogenéze dieťaťa „*poskytuje výzbroj, ktorá mu môže pomôcť stať sa menej zraniteľným*“ (má na mysli komiku slovnú, charakterovú, situačnú, nonsens, paródiu). Je to stratégia využívaná pri rozvíjaní nešablónovitého myslenia, zároveň slobodného a primerane kritického postoja k sebe a k okoliu. V tejto kapitole autorka pokračuje v putovaní za poznaním, na analýze viacerých reprezentatívnych diel svetovej a čiastočne i slovenskej či českej literatúry pre deti a mládež, formuluje funkčné využitie humoristických postupov pri tvorbe zážitkovosti literárneho textu. V analýze preferuje dve emblémové prozaické diela svetovej literatúry Carrollovej Alice v krajine zázrakov a Milnovej autorskej rozprávky Medvedík Pu. Andričíková rieši v nich problém humoru a komiky v štruktúre autorskej rozprávky, pričom dokumentuje ako sa tieto kategórie transponujú v literatúre pre deti a mládež. Zaujímavá je hlavne časť venovaná nonsensu, na ňom demonštruje „*nekonečné možnosti ľudskej obrazotvornosti*“. V analýze Milnovej rozprávky habilitantka postuluje ďalšie podoby humoru a komiky, navyš z systémovej analýzy je zrejme ambícia „*povýšiť dieťa na partnera rovnocenného v literárnej komunikácii*“. Táto kapitola práce je svojším typom učebnicového sumára – v dobrom slova zmysle – s autorkiným použitím rozličných interpretačných kľúčov analýzy humoru i komiky v prípade dvoch reprezentatívnych diel svetovej literatúry.

Zaradenie analýzy spomínaných dvoch diel do habilitačnej práce môže vyvolávať otázku, akú funkciu rozhodnutie. Veď Alica i Macko Pu sú diela, z ktorých prvé vzniklo ešte v 19. storočí (1865) a druhé (1928) takmer pred storočím (naviac obe diela majú z minulosti za sebou kvantum erudovaných literárnovedných interpretácií). No Andričíkovej autorskú stratégiu bližšie určujú už podtituly dvoch kapitol. V prvej Komika a humor: prizvanie k participácii na utváranie zmyslu, v druhom prípade Humor ako manifestácia slobodného a otvoreného postoja k životu. V oboch prípadoch autorka využitím novších literárnovedných postupov, ale predovšetkým preferujúc svoj aspekt recepčnej estetiky a formatívneho pôsobenia literárneho diela na utvárajúcu sa ontogenézu čitateľa (a vôbec osobnosti dieťaťa), vnáša do koncepcie nové prehodnocovanie zdanlivo už interpretačne splneného penza súčasného čítania klasických diel. Potvrďuje to napríklad aj jej odkaz na analýzu kategórie nonsensu v textoch L. Carrolla, ktoré majú blízko k budúcej avantgarde, ku dadaizmu, poetizmu, surrealizmu, ale aj k naratívnej technike prúdu vedomia.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že zaradenie problematiky severskej literárnej kultúry do habilitačnej práce je neorganické. No úlohu, ktorú si habilitantka vytýčila v úvode state naplnila – pomenovala v textoch konkrétne motívy, obrazy, symboly, artefakty, ktoré vypovedajú o jedinečnosti daného etnika a ako také obohacujú a zároveň potvrdzujú hodnoty kultúrneho kontextu krajiny, kde sa diela (vd'aka prekladom) čítajú. Podľa Andričíkovej v dielach intencionálneho charakteru pre deti a mládež sa môžu niektoré predstavy o kultúre a jej hodnotovej orientácii sprostredkovať ešte v markantnejšej podobe, lebo takýto rozmer sa v intencionálnej literatúre aspoň nepriamo predpokladá. Demonštruje to na emblémových dielach severskej literatúry – na prózach Astrid Lindgrenovej a Tove Janssonovej. Habilitantkinou ambíciou nie je objavovanie exotiky Severu (hoci prezentuje aj obrazy severskej prírody a reálií, kultúrne dedičstvo krajiny/. No predovšetkým prezentuje ako jedno z primárnych dôležité posolstvo o bazálnych ľudských hodnotách, ktoré sa manifestujú najmä pri modelovaní vzťahov medzi detskými postavami a ich blízkymi dospelými. „Model rodiny a kult dieťaťa“ sú témy, ktoré – na rozdiel od severskej literatúry – v našom slovenskom kontexte máme tendenciu nedoceňovať.

Hoci sa k Malému princovi viaže vo svetovej kultúre veľký počet metatextov, Andričíkovej analýza epickej verzie ako prototextu v obrazových naratívoch, akými sú knihy manželov Slavky a Františka Liptákovcov Dierožrút a O zahradě Pavla Čecha, pôsobí objavne vzhľadom na verbálno-vizuálny charakter oboch skúmaných artefaktov. Navyše Čech nadväzuje medzitextový kontakt aj s knihou Jiřího Trnku Zahrada – táto problematika tvorí jadro štvrtej kapitoly.

Vo svojich analýzach Andričíková aktivizuje pojem intertextovosť (vnímame ho ako komunikačnú, kultúrnu, mediálnu permutáciu textov. Tradičná klasifikácia žánrov je v prítomnom čase už nedostatočná, preto existuje niekoľko pokusov nahradiť ju novou typológiou textov na základe ich špecifického intertextového začlenenia do ústredného textu kultúry, v ňom potom rad literárnych vedcov vidí intertextovú funkciu, t. j. reláciu či zobrazenie, projekciu, ktorými sa určitý text bezprostredne zaraďuje do rôznych historických a sociálne konfigurovaných úrovní ústredného textu.). Tú označuje Kristeva Bachtinovým termínom ideologéma. Tieto poznámky môžu byť prológom pred analýzou spomínanej autorskej rozprávky Dierožrút. Hlavným subjektom prózy je podivuhodná postava Dierožrúta pozierajúceho diery, aby zahнала hlad. Fabulu tvorí rad epických situácií, v ktorých spomínaný protagonista rieši spočiatku svoje fyziologické problémy (hlad), aby sa v procese epického konania dopracoval v závere k existenciálnemu poznaniu, že nikdy nebude schopný úplne sa nasýtiť, pochopí skutočnú „prázdnotu“ života. Pre pochopenie rozprávky Dierožrút je podstatné, aby sme ju nevnímali iba ako konvenčný epický žáner – jej genéza i medziliterárny proces ju formuje do podoby mnohovýznamovej autorskej výpovede oboch rozprávkárov rozvíjajúcich medziliterárny proces domáceho literárneho diela v prepojení na archetypálny prototext, ktorým je emblémové dielo svetovej detskej literatúry Malý princ. Od životného príbehu bizarnej postavy hlavného predstaviteľa je zrejmé smerovanie k navrstvovaniu významov, k jeho mýtizácii, tieto skutočnosti prekonávajú tradičný rámec každodenných životných príbehov hrdinu v zápase o poznanie, o svoju pravdu života. Knihy Dierožrút i Záhrada sú príkladom na transformáciu podnetov Malého princa do podoby osobitých obrazových naratívov. Máme na mysli špecifickú oblasť tvorby literatúry pre deti a mládež. Dierožrút i Záhrada tvoria súčasť autorskej koncepcie habilitantky v komplexe celej práce, rozvíjajúc ju ako osciláciu medzi obrázkovou knihou a obrazovým albumom. V štruktúre rozprávky je evidentná viacplánovosť verbálno-vizuálneho textu i väzba na žáner symbolickej rozprávky (pre autorskú poetiku tejto modernej rozprávky je príznačné existenciálne fungovanie ingardenovskej nedourčenosti textu – máme na mysli motívy symbolickej povahy, ktoré sa v klasickom čítaní neraz nemusia priamo denotovať. „Tajomstvo“ takýchto motívov má neraz mobilizačnú funkciu, vyvoláva imaginatívne nasadenie riešenia subjektu v recepcii spomínaných motívov. Príznačná pre Dierožrúta z autorského hľadiska je aj naračná naliehavosť v texte vyjadrená jednak prítomnosťou priameho rozprávača, no tiež má svoje spojiwo s existenciálnymi konotáciami pri čítaní príbehu a hľadaní prameňa nielen fyzického, ale aj psychologického, snového. Protagonista príbehu sa dostáva do konfrontácie s nebezpečenstvom ako cestou k duchovnej premene. Vypelosť autorskej techniky

v Dierožrútovi potvrdzuje aj stále pôsobenie ludického živlu v rozprávke, čo sa prejavuje v bizarných epizódach, problémoch, ktoré musí riešiť hlavný hrdina, a hoci v príbehu prevláda dramatická, chvíľami tragizujúca atmosféra, v pozadí možno postrehnúť aj pôsobenie „skrytého“, kódovaného humoristického timbru, napr. diera v dychových nástrojoch umožní Dierožrútovi bližšie poznať problémy muzikantov ako ľudí alebo grafické výtvarné vypodobnenie Dierožrúta na útese, ako „miniatúrnej postavičky“ pôsobí ako hodnotové „precenenie“ postavy Dierožrúta, čo je evidentná alúzia na Malého princa, ktorého takto graficky, ale „veľkého“, zobrazil autor Antoine de Saint-Exupéry.

„Sentimentálny“ čitateľ pravdepodobne neobjaví metaforické podhubie prezentovaných epických situácií Dierožrúta, ktoré môžeme vnímať obrazne aj ako apokalyptickú víziu prítomného sveta, jeho labyrint hodnôt. Habilitantka totiž obnažuje hlbší, archetypálny symbolický plán knihy Dierožrút. Intertextový proces pokračuje v konfrontácii epickej postavy, človeka, ktorý sa stretá so sebou samým, teda v púšti, ktorou je pre malého princa Sahara, no pre Dierožrúta vyprázdnený konzumný svet ľudí 20. storočia. Tak v prípade Malého princa prebieha intertextové nadväzovanie, na ktorého konci je neobyčajne zaujímavé a umelecky provokatívne dielo – autorská rozprávka Liptákovcov Dierožrút.

Nemenej zaujímavá je kniha Pavla Čecha Záhrada. Aj v tomto prípade habilitantka signalizuje prototextové diela, ktoré zohrali svoju inšpiratívnu úlohu, intertextovú, pri genéze spomínanej autorskej rozprávky. Signalizuje ju už celostránková, teda výtvarná ilustrácia na obálke knihy, v jej sémantike je evidentná pozícia protagonistu stojaceho na rozhraní dvoch svetov – profánneho a sakrálneho. Už z tejto jednotlivej, čiastkovej vizuálnej jednotky možno dedukovať autorove alúzie na Malého princa – farebné stvárnenie postáv chlapčenských protagonistov má podobu zdroja intertextuálneho procesu, ktorý môže vyvolávať v novej textovej jednotke nové konotácie (zobrazenie princa so „zlatými vlasmi“ a podobná vizualita protagonistu Záhrady. Podobne ako v Dierožrútovi i v Záhrade je zrejماً náročná naliehavosť v texte, tá sa prejavuje pozývaním čitateľa zúčastňovať sa na príbehu a na tvorbe jeho zmyslu. Verbálne a vizuálne obrazy sa podieľajú na výstavbe naratívneho sveta, ktorý nielen zobrazuje vonkajšou dekoráciu situácie, ale je aj výrazom vnútorného sveta postavy. Z hľadiska horizontálneho Čech radí jednotlivé epické situácie za sebou takmer klasickým spôsobom, no vo vertikálnej osi možno identifikovať pohyb po špirále – od bezpečia domova na začiatku príbehu prechádza subjekt cez labyrint mesta, aby znova, teraz už v závere, doputoval k záhrade (vizuálne je umiestnená do centra labyrintu, čo umenoveda interpretuje aj ako alúziu na Danteho predstavu Raja).

Problematikou obrázkovej knihy v tejto kapitole súvisí aj 7. kapitola habilitačnej práce (Obrázkové knihy pre najmenších ako e/ste/tický model poznávania sveta, s. 86 – 97). V centre jej analýzy je niekoľko obrázkových kníh určených deťom predčitateľského veku (3. – 6.rok) autorky Kataríny Macurovej (Prečo nekvitneš?, 2016, Lily a Momo, 2017). Andričíková v kapitole prezentuje najprv odborný kontext, ktorý tvorí pozadie štúdie (názory psychológov, autorov, pedagógov) pre pochopenie psychosociálneho vývinu dieťaťa, následne konkrétnou analýzou verbálnej i výtvarnej zložky uvedených kníh tvrdí, že aj takéto texty môžu byť v kontexte literatúry pre deti a mládež právoplatnými estetickými výpoveďami.

Aj v piatej kapitole svojej práce (Existenciálne témy a ich umelecké stváranie v súčasných naratívoch pre deti a mládež) Andričíková pokračuje v členení hlavnej témy na menšie celky, postupnými transfokačnými nájazdmi mapuje riešenú tému. So zrejmovou odbornou erudíciou analyzuje existenciálne témy v troch dielach súčasnej literatúry pre deti a mládež. Je to téma, pri riešení ktorej – aj po skúsenosti z minulosti – interpretátor môže sklízať k preceneniu sociálnych motívov do oblasti utilitárnej, ideologicky-schematickej literatúry, prípadne sa môže aktivizovať línia sentimentálnej či publicistickej epiky. Andričíková pri analýze Almondovho románového príbehu v knihe Skellig, ako aj v obrazovom naratíve Mareka Vadasa a Daniely Olejníkovej Útek a tiež v knihe L. Yamamoto Stína čelí spomínaným interpretačným zjednodušeniam presnou, exaktne erudovanou interpretáciou textu, výstižne mapuje vnútorný svet protagonistov. Hoci tematicky súvisí táto próza so súčasnou mediálnou vlnou tzv. „fantasy“, práve sústredné a systémové rozkrývanie viacvýznamovosti textu nachádza svoj adekvátny výraz i v presahoch autorky do oblasti programu textu, analýzy étosu konania postáv s nadčasovým i nadpriestorovým presahom. Týmito postupmi autorka čelí nebezpečenstvu, ktoré hrozí – našťastie to nie je prípad Andričíkovej – interpretátorovi používajúcemu gnómy typu: „*nachádzanie zmyslu života sa javí ako najväčšia ľudská potreba a zároveň náročná úloha*“.

Témou Skellingu je príbeh predpubertálneho chlapca Michaela v zložitej psychosociálnej situácii, ktorá výrazným spôsobom ovplyvňuje jeho vývin, postupné dozrievanie. Spočiatku dominujú frustrujúce sociálne motívy z jeho privátu (strata domova, averzia k novému prostrediu, strach o existenciu seba, rodičov, ale hlavne malej sestry), čo už v prvej tretine príbehu signalizuje latentnú inklináciu prózy k dominancii tragizujúcich motívov. No autor tieto tenzívne motívy prepracúva prostredníctvom siete motívov stvárnajúcich postupný vývin dospievania chlapca, ktorý vnútorne dozrieva a dokáže sa preniesť cez svoj rad ťaživých sociálnych situácií. V permanentnom kontakte s otázkami života a smrti je stvárané postupné dozrievanie postavy v emocionálnej i psychosociálnej rovine.

Michael prekonáva zvýšenú mieru problémovosti vo svojom živote, postupne prekonáva existenciálnu krízu, až nakoniec presmeruje svoj život k šťastnému koncu svojho životného príbehu.

Obrázková kniha *Stína*, islandskej autorky a ilustrátorky japonského pôvodu Lani Yamamoto habilitantka v podtitule označila ako *Knihu osamelosti a smútku*. Je odlišná od predchádzajúcich (*Skelling*, *Útek*) v minimalizme verbálnom (naračný priestor upriamený na podstatné znaky, obrazy) i vo vizuálnom vyjadrení (farby, štýl). Príbeh osamelého dievčaťa *Stíny* je nielen o prekonaní alergie na chlad (fyziologický, telesný), ale o postupnej sociálno-psychologickej „rekonvalescencii“ epického subjektu z izolácie samoty do deťom primeraného sveta láskyplných medziľudských vzťahov a priateľstva.

Šiesta kapitola práce je venovaná vzťahu vizuálneho a verbálneho potenciálu umeleckého diela (Od príbehu k výtvarnému umeniu a naopak). Dvojica renomovaných slovenských spisovateliek s kunsthistorickým vzdelaním sú autorkami podnetných kníh (Jana Bodnárová: *Moja prvá galéria*, Monika Kompaníková: *Kde je Ester N.? /Príbeh o tom, čo všetko sa dá stratiť a nájsť počas jednej noci v SNG./*). Obe autorky sa usilujú „nenásilnou“ (nie prepriato didaktizujúcou) formou oboznámiť detských čitateľov s fenoménom „výtvarné umenie“. Vedome kombinujú vo svojej výpovedi poznávaciu funkciu s estetickou, pričom neskrývajú ani svojskú „úžitkovosť“ svojich textov. Spojením vyjadrovacích druhov umenia do jedného naratívneho celku obe autorky (v spolupráci s ilustrátormi) sprostredkávajú dieťaťu plnohodnotný zážitok (z čítania) i radosť z poznávania (umenia).

V našom posudku sme sa pokúsili o rekonštrukciu – neraz deskriptívnou formou – originálneho diskurzu, výpovede M. Andričíkovej k závažnej problematike literatúry pre deti a mládež na začiatku 21. storočia – k jej metódam, formám, prostriedkom, ktoré sú nezanedbateľným formotvorným činiteľom v ontogenéze súčasného čitateľa. Habilitantka vo svojej práci preukázala vysokú mieru odbornej erudície, jej práca dokumentuje vyspelú kultúru interpretátora pri imanentnom výklade textu, ako aj pri náznakoch budúcich vývinových trás literatúry pre deti a mládež v nasledujúcich vývinových periódach.

Viac ráz Andričíkovou postulované členenie kapitol na menšie celky umožňuje autorke jednak skúmať jednotlivé vlastnosti literárno-estetických javov mv segmentoch, ako aj v ich vzájomnej súvislosti, umožňuje prehodnocovať ich vzťahy, čo je verifikovateľné v rámci skúmaného predmetu ako celku. Navyše môže takáto metodika/metodológia pôsobiť ako inštrukt pre budúcich literárnych vedcov; spomínaná habilitačná práca by sa mohla stať pomôckou pri didaktike súčasnej literatúry pred deti a mládež.

Otázky k obhajobe:

1. V práci sa uvádza viacero bibliografických údajov z oblasti metatextového nadväzovania na trase pretext – metatext (napr. Malý princ, Dierožrút, Záhrada a pod.). Škoda, že sa medzi umelecké naratívy nedostali okrem lyrických, epických metatextov i dramatické. Malý princ má veľa dramatických metatextových podôb: pre divadlo (činoherné i tanečné), pre rozhlasové médium (auditívna podoba autorskej rozprávky), pre film i televíziu (audiovizuálna animovaná rozprávka, televízna hra). Okrem iného by mohla byť zaujímavým interpretačným problémom recepcia pretextu najprv cez podobu metatextu (animovaný film) – ten by mohol podnietiť mladého diváka, aby absolvoval čitateľskú recepciu epickej podoby Malého princa (podobné čosi zažil Umberto Eco so svojím Menom ruže).
2. Pri svojich interpretačných postupoch ste aktivizovali aj aspekty sociológie čítania niektorých diel, ktoré môžu pôsobiť aj „nad sily“ čitateľskej disponovanosti dieťaťa, mládeže. Ako vnímate prípadné možnosti systematického čitateľského prieskumu a jeho exaktného využitia v oblasti teórie dejín literatúry pred deti a mládež a v širších súvislostiach aj v oblasti výchovy umením?

Na základe uvedeného odporúčam, aby bol po úspešnom habilitačnom konaní Mgr. Markéte Andričíkovej, PhD., udelený vedecko-pedagogický titul docent v odbore habilitačného a inauguračného konania 2. 1. 36. literárna veda.

Košice 14. 2. 2021

prof. PhDr. Karol Horák, CSc.